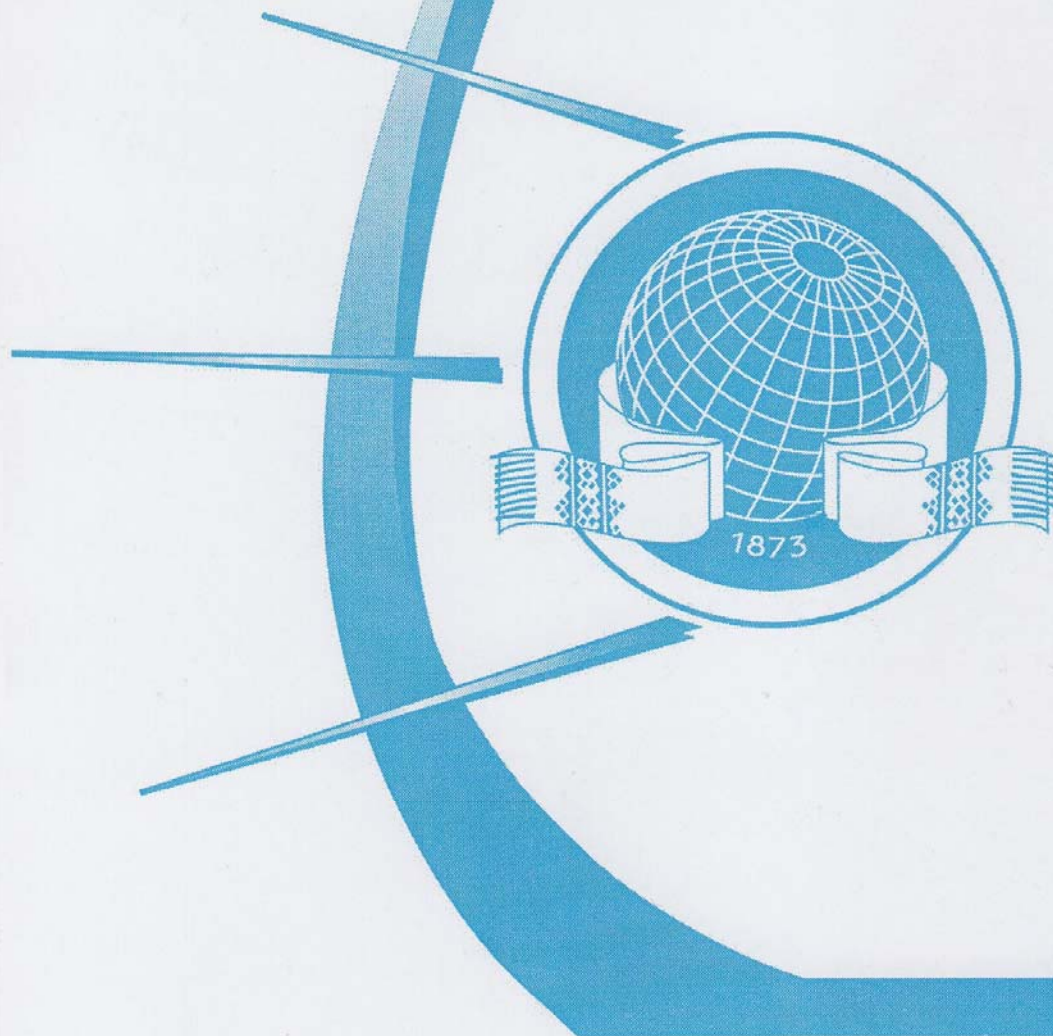

**УКРАЇНА:
географія цілей
та можливостей**

2

Гаєвська Н. С. Географічні фактори поширення бідності (на прикладі Луганської області) / Гаєвська Н. С., Мельник І. Г. // Україна: географія цілей та можливостей: зб. наук. праць у 4х тт. – К. : ВГЛ „Обрії”, 2012. – Т. II. – С. 23–27.

Гаєвська Н. С., науковий співробітник
ДУ НДІ соціально-трудових відносин
Міністерства соціальної політики України,
аспірант Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Мельник І. Г., к. г. н.,
доцент кафедри географії
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка

ГЕОГРАФІЧНІ ФАКТОРИ ПОШИРЕННЯ БІДНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Бідність населення є однією з актуальних проблем сьогодення, що офіційно визнано світовою спільнотою. Поширення бідності супроводжується нарощуванням несприятливих економічних, соціальних, демографічних та інших ситуацій, веде до дестабілізації основних процесів життєдіяльності населення та порушення територіальної організації суспільства.

В Україні боротьбу з бідністю визначено пріоритетним завданням відразу в багатьох державних програмах економічного та соціального розвитку. Однак, за десятиріччя проведення оголошеної „активної політики боротьби” із цим негативним явищем, масштаби його в українському суспільстві не отримали істотного скорочення. Так, якщо в 2001 р. (за станом на 9 місяців року) рівень бідності населення України складав 27,9 %, то в 2011 р. – відповідно 25,1 % [1]. Посилилась географічна регіональна та внутрішньорегіональна варіативність бідності, що статистично підтверджується багатьма дослідженнями.

У різних суспільно-територіальних утвореннях формуються відмінні рівень, масштаби та структура бідності, у зв'язку із чим постає питання пошуку ефективної, специфічної для кожного регіону, системи дій щодо зниження рівня бідності та запобігання її поширенню потребують відповідної науково-методологічної та методичної бази. Разом з цим, на сьогоднішній день географічну мінливість бідності, як результат впливу властивостей соціогеосистеми на умови життєдіяльності населення, вивчено недостатньо, що підтверджується дефіцитом публікацій суспільно-географів з цього напряму наукових досліджень. Усе це актуалізує завдання „географізації” проблематики бідності та потребує залучення суспільно-географів до наукового обґрунтування „заходів боротьби”.

У роботах відомих економістів, соціологів та демографів та представників інших наук (Е. М. Лібанової, Л. М. Черенько, В. І. Добренькова, В. О. Мандибури, С. В. Мельника, Л. Н. Овчарової, Н. М. Рімашевської та ін.) наводяться визначення

бідності як „економічної категорії”, „соціального явища та соціального процесу”, „філософського явища” й т.ін. Із позицій суспільної географії, бідність має розглядатись як негативне, об’єктивно існуюче, просторово й історично обумовлене соціально-економічне явище, що проявляється в перебуванні певної частки населення країни (регіону) у стані злиденного існування, за яким через брак коштів не можливо підтримувати достойний, що відповідає середньодержавним стандартам, спосіб життя. Територіальна локалізація бідності є складним процесом, розуміння якого потребує врахування впливу великої різноманітності передумов і факторів, що характеризуються мінливими параметрами залежно від конкретних просторово-часових умов. Фактор і причина (передумова виникнення) бідності – це не одне й те ж. „Причину” можна розглядати як те, що робить свій внесок у виникнення проблеми, у той же час „фактор” може розглядатись як дещо таке, що сприяє її „продовженню” після того, як вона вже існує.

Усю сукупність факторів бідності доцільно систематизувати за такими групами: економічні, соціально-економічні, соціальні, демографічні, політико-організаційні та географічні фактори. Існування останніх підтверджується географічною змінюваністю бідності в залежності від просторової диференціації умов життя. Якщо географічні відмінності в умовах життя досягають значного розмаху, з’являється й відповідна до них диференціація бідності.

Географічні фактори виступають як рушійна сила, сукупний результат впливу умов певної територіальної суспільної системи (далі – ТСС), яка має природні, соціально-економічні, соціально-культурні особливості й „володіє” певним суспільно-географічним положенням, на майновий стан населення [2]. Ця група факторів поєднує складні процеси та явища, що притаманні територіям різного таксономічного рівня. До географічних факторів бідності ми відносимо суспільно-географічне положення регіону, природні умови та ресурси, територіальну організацію господарства, особливості населення та розселення.

Найкраще дослідити вплив географічних факторів на бідність як просторово диференційоване явище можна в контрастному щодо організації розселення та господарства середовищі. Прикладом останнього є Луганська область.

Первопричинами та, водночас, факторами існування просторових відмінностей бідності є *природні фактори*. Природне середовище формує умови та забезпечує ресурсну складову господарської діяльності населення, визначає ті життєві блага, що є найнеобхіднішими для комфортних умов життя людей. Природна зональність спричинює відповідну зональність споживчих пріоритетів населення. Залежно від певних природних умов та ресурсів утворюється структура господарського комплексу регіону з відповідним набором галузей, які, у свою чергу, є базою формування доходів населення. Природно-ресурсні відмінності визначили в межах Луганської області значні розбіжності в спеціалізації регіонів півдня (індустріальна частина області) та півночі (аграрна частина), а звідси – відмінності умов життя та майнового стану населення.

Територіальна організація господарства слугує тією економічною основою, яка безпосередньо визначає стан матеріального добробуту населення, впливаючи на нього через рівень концентрації виробництва, галузеву структуру та умови зайнятості. Галузева приналежність і тип підприємства, установи, організації

диктують умови щодо кількісно-якісних характеристик претендентів на робоче місце, визначають рівень заробітної плати та інші умови оформлення трудових відносин із працівниками. Так, серед промислових центрів півдня Луганщини найбільший розмір середньомісячної номінальної заробітної плати та пенсій зафіксовано в мм. Алчевськ (центр чорної металургії), Краснодон, Свердловськ та Роженьки (де працюють успішні вугільні підприємства), це суттєво зменшує небезпеку бідності в цих поселеннях.

Розселенські фактори – „ресурс положення і простору” – визначають сукупний потенціал можливостей системи розселення певної території задовольняти потреби її жителів у працевлаштуванні та отриманні різного виду послуг. Від того, де й у який спосіб оселяється людина, багато в чому залежать рівень її достатку, адже різним типам поселень притаманна різна забезпеченість матеріальними благами. Як доводять дослідження, за умов зменшення людності поселення спостерігається збільшення дальності та частоти поїздок його населення за межі місця проживання для задоволення потреб у певних видах послуг [3, с. 42]. Це збільшує небезпеку поширення серед населення дрібних типів поселень так званої „деприваційної” форми бідності („бідності за умовами життя”).

Зупинимось більш детально на особливостях такого фактору, як особливості системи розселення регіону.

Розумінню особливостей впливу розселенських факторів бідності сприяє введення та розгляд такого показника, як частка міських мешканців у структурі населення регіону. За умов більш високої частки міського населення простежуються низькі коефіцієнти сукупної (міської та сільської) бідності. Більш високі темпи підвищення частки міського населення ТСС, як правило, супроводжуються більш швидкими темпами загального зниження бідності [4]), що, головним чином, пов’язане з відносним економічним „благополуччям” міст.

Рівень урбанізації Луганської області є одним із найвищих в Україні (86,7% за станом на 01.01.2011 р.), проте в регіональному розрізі виявлено значну його варіативність. Діапазон коливань показника частки міського населення становить від 33,1 до 100,0%. Виключно міське населення (100,0%) мешкає в міськрадах Алчевській, Брянківській, Лисичанській, Первомайській, Рубіжанській та Стахановській (рис. 1). Найменшу частку міського населення мають Свердловський (33,1%), Новоайдарський (33,4%), Біловодський (33,6%) та Краснодонський (33,6%) райони (рис. 1).

Щільність міських поселень у системі розселення регіону відображає його „насиченість” населеними пунктами, що здатні виконувати функцію „центрального місця”. Порівняно із сільськими, міські поселення мають відносно стійку соціально-економічну базу, диверсифікований ринок праці, більші можливості для реалізації людського потенціалу. Вони дають перспективу працевлаштування (не сезонно, а на постійній основі) з гідними умовами оплати праці не тільки місцевим жителям, а й маятниковим мігрантам. У міських поселеннях кращими є й умови для ведення власного бізнесу. Наявність агломерацій (компактне просторове угруповання міських поселень, поєднаних тісними виробничими, соціальними, трудовими тощо зв’язками) у межах регіону також сприяє зміні економічної структури території та соціальних аспектів життя населення на краще. Це є наслідком агломеративного

ефекту, який характеризується значною економічною ефективністю розвитку, за рахунок використання специфічних соціально-економічних переваг від територіальної концентрації виробництв та інших економічних об'єктів, що функціонують у поселеннях агломерації. Таким чином, висока частка міських поселень у системі розселення регіону забезпечує більші „можливості” для населення – кращу доступність до закладів охорони здоров'я, освіти, центрів зайнятості, диверсифікованих ринків праці та інших соціальних та економічних послуг, що в кінцевому підсумку підвищує рівень добробуту.

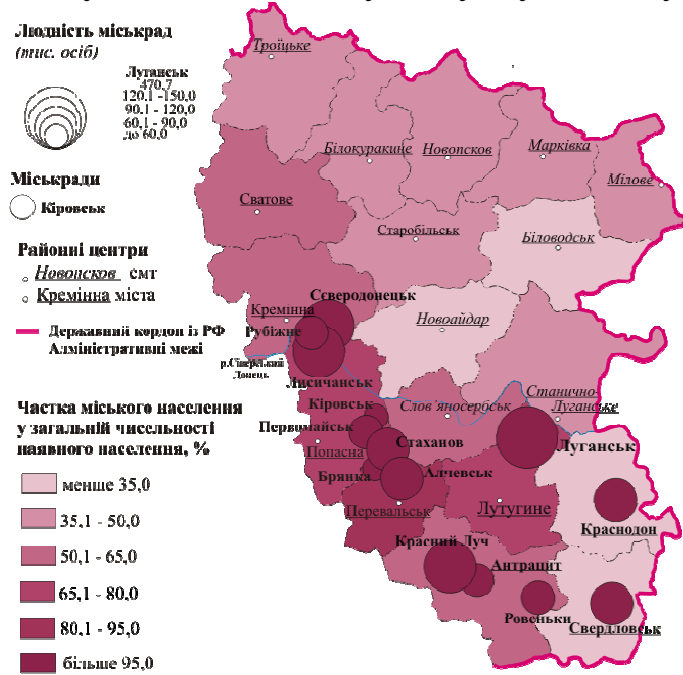

Рис. 1. Частка міського населення в структурі населення міськрад та адміністративних районів Луганської області в 2010 р.

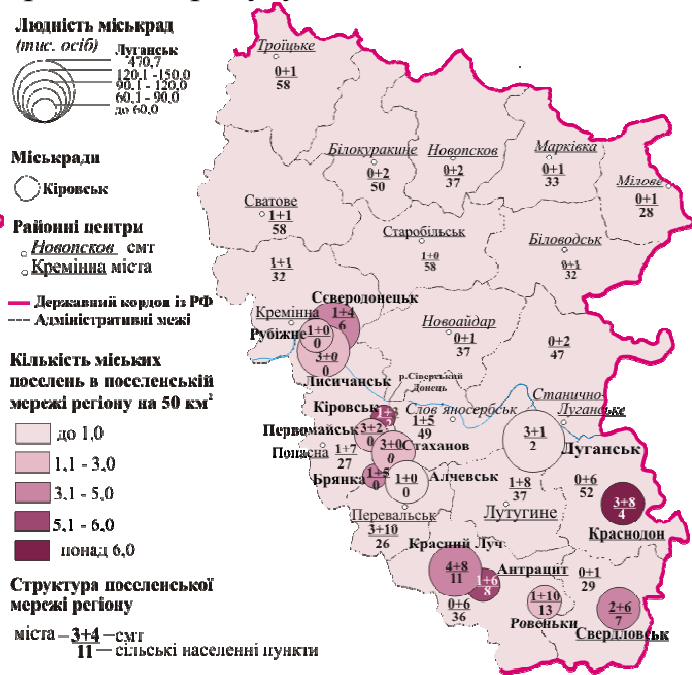

Рис. 2. Щільність міських поселень у системі розселення за міськрадами та адміністративними районами Луганської області в 2010 р.

У Луганській області має місце значна диференційованість регіонів за питомою вагою поселень міського типу в структурі поселенської мережі, що варіює від 0 до 7 поселень на 50 км² площі регіону. Найбільша кількість міських поселень зосереджена у міськрадах – промислових центрах староосвоєної частини області (Краснодон, Антрацит, Кіровськ), найменша – в агропромислових районах Луганщини (рис. 3).

Серед географічних факторів бідності особливе місце відводиться суспільно-географічному положенню (далі – СГП). СГП – специфічний ресурс, що відіграє важливу роль у забезпеченні достойних умов життя населення. Вигідне СГП (сусідство з великим містом, трансграничне положення, близькість до великих транспортних вузлів тощо) підвищує економічний потенціал розвитку певної території, що виявляється через більшу ефективність зайнятості населення й позитивно позначається на його доходах.

Наближеність (віддаленість) територіального утворення до обласного центру (м. Луганськ), де зосереджені основні об'єкти соціально-культурної сфери,

адміністративного управління, у першочерговому порядку здійснюється інвестування економіки, державне фінансування програм соціально-економічного розвитку, інтенсивніше відбуваються процеси розвитку соціальної інфраструктури та ін., є одним із важливіших показників оцінки небезпеки поширення бідності серед населення. Обласний центр – це домінуюче в регіональному полі багатофункціональне місто, що гарантує населенню найбільший спектр можливостей. Люди, які мешкають у регіонах, віддалених від м. Луганська, витрачають значно більше часу, сил і коштів, щоб дістатися центру області, і отримати можливість скористатися тими благами життєдіяльності (наприклад, проходження курсів підвищення акредитації, відвідування театру, отримання послуг медичних центрів із сучасною діагностикою та лікуванням тощо), котрі розвинені саме тут.

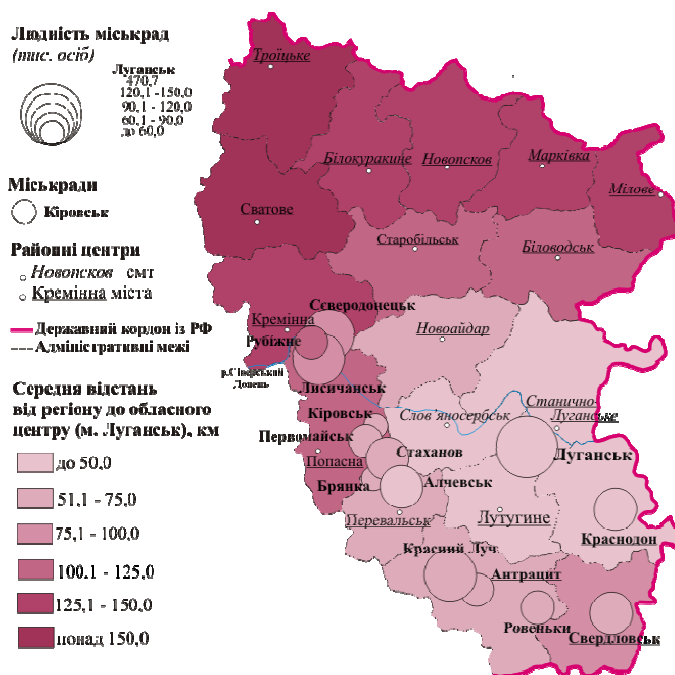

Рис. 3. Рівень транспортної доступності населення до обласного центру (м. Луганськ) за міськрадами та адміністративними районами Луганської області в 2010 р.

Доступність території для населення визначається й транспортною системою. Раніше транспортна доступність визначалась лише з позиції наявності чи відсутності транспортних шляхів. За сучасних умов транспортну доступність розглядають як „системний індикатор просторових можливостей суспільства, що реалізується за допомогою транспортної інфраструктури, який оцінює конкурентоздатність різних місцеположень” [5].

Значні ускладнення в доступності до обласного центру населення північних регіонів визначаються особливостями конфігурації області, а саме її більшою протяжністю в субрегіональному напрямку (із півночі на південь область простягається на 250 км, а із заходу на схід – 190 км), а також ексцентричним положенням м. Луганська (південно-східніше географічного центру області – смт Новоайдар). Середня відстань до м. Луганська по області становить 85,6 км по автошляхам, при цьому максимально віддаленими є мешканці Троїцького (200,4 км)

та Сватівського (170,6 км) районів (рис. 3). Найбільш наближеним (у радіусі до 50,0 км) до центру області є населення Слов'яносербського, Лутугінського районів, м. Алчевська, Станично-Луганського району, м. Краснодон та Краснодонського району, цьому також сприяють часті та стабільні міжміські перевезення з обласним центром, що зумовлює високу транспортну доступність.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновки:

1. Географічна мінливість є одним з атрибутів бідності, що актуалізує завдання її вивчення суспільною географією і потребує відповідного науково-методологічного та методичного забезпечення.

2. Географічні фактори виступають як рушійна сила, сукупний результат впливу умов певної ТСС на майновий стан населення. Пояснення географічної зумовленості бідності полягає в тім, щоб виявити асоціації (взаємозв'язки) між територіальними особливостями бідності (її рівня, структури, масштабів) та неоднорідністю природних, економічних, соціально-економічних, розселенських умов життєдіяльності населення.

3. Географічна варіативність бідності залежить від таких характеристик ТСС як суспільно-географічне положення, природні умови та ресурси, територіальна організація господарства, особливості населення та розселення, й визначається ступенем їх територіальної диференціації. Це підтверджується на прикладі Луганської області – контрастного щодо територіальної організації населення та господарства регіону.

Література

1. Рівень бідності за регіонами України: Оперативні дані (за даними комплексного обстеження умов життя домогосподарств) / Управління з питань соціального захисту апарату ФПУ. – Режим доступу : [fru.net.ua>osnovni-pokazniki-rivnya...2011-roku](http://fru.net.ua/osnovni-pokazniki-rivnya...2011-roku).
2. Гаєвська Н. С. Географічний фактор формування й поширення бідності населення / Н. С. Гаєвська // Географія, геоecологія, геологія: досвід наукових досліджень: присвячено 90-річчю Дніпропетровського національного університету [За ред. проф. Л. Зеленської]. – К.: ДНВП „Картографія”. – 2008. – Вип. 5. – С. 307 – 310.
3. Васильев Г. Л. Выявление потребительских предпочтений в сфере расселения / Г. Л. Васильев, Д. А. Сидоров, С. Е. Ханин // Вестник Московского ун-та: Сер. 5. География. – 1988. – №2. – С. 41 – 47.
4. Ровайон М. Бедность в городах / М. Ровайон // Финансы & развитие. – 2007 (Сентябрь). – Режим доступа : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/rus/2007/09/pdf/ravalli.pdf>.
5. Транспортная доступность как явление: определения и интерпретации. – Режим доступа : http://ooliderclimat.ru/gazeta_r.htm.